

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

O stećcima

Mak Dizdar

Po konciznosti i nekim formalnim osobinama zapisima su slični natpisi, koji se pojavljuju najviše na stećcima, a zatim na crkvenim građevinama, sudačkim stolicama, mauzolejima, kaznenim pločama, itd. I kao što pisac zapisa na marginama svojih ili tuđih knjiga mora u nekoj mjeri da se drži izvjesnih pravila u formiranju rečenice, proporcija i sadržaja zapisa, tako i pisci epigrafa imaju prilično strogo određene formulare, o kojima su morali voditi računa. Naročito je takav slučaj sa nadgrobnim tekstovima – epitafima, što je i razumljivo s obzirom da grobno slovo mora da sadrži dostojanstvo i mjeru u stilu i jeziku zbog bola što valja da ga izrazi. U sadržaju nekih bosanskih i humskih epigrafa ima izvjesnih reminiscencija na stare grčke i latinske natpise, kao i na suvremene im talijanske epitafe, ali se ovdje ne radi o direktnom uticaju tih tekstova, nego o rezultatima koji su proizašli iz istog napora i raspoloženja da se nađe adekvatan tekst motivu iz kojeg bi trebalo da proizađe. Po toj istoj logici stvaralačkog umjetničkog akta našle su se istovjetne ornamentalne realizacije izvjesnih motiva na stećcima i meksičkim lapidarnim spomenicima, te valja odlučno odbiti one pedante koji po svaku cijenu i u svakoj prilici traže uzore na kojima je izraslo domaće stvaralaštvo, nalazeći se uvijek u jednom inferiornom položaju i stanju u odnosu prema svemu što je strano, pa bilo i manje interesantno, čak i mnogo manje originalno. Lapidarni natpisi počinju obično frazom: A se neka se zna... ili A se leži..., već prema prirodi natpisa. Epitaf u najviše slučajeva obavještava prolaznika, čitaoca, da je pokojnik pokopan na plemenitoj zemlji, ili plemenitoj baštini, ponekad se navede i ime lokacije, a često i ime osobe, obično iz uže porodice pokojnika, koja podiže spomenik. Većina natpisa ne spominje pisca epitafa, ali su neki dijaci smatrali da njihovo djelo ne treba da ostane u tami anonimnosti, te su se potpisivali, obično svojim imenom.

Najveći broj epigrafa ne probija koru i oklop sheme što se nametnula kao obrazac za sve slučajeve. Ali ima priličan broj natpisa koji su rezultat dubokih ličnih emocija i senzacija autora, izazvanih jačinom tragičnosti događaja o kome je trebalo ostaviti svjedočanstvo potomstvu. Ima epigrafa koji svojom konciznošću i misaonošću mogu da zaplijene i kritički raspoloženog čitaoca našeg vremena, a ima i tekstova čiji poetski patos može da zagrije i pravog literarnog sladokusca, čak i onoga koji priznaje samo najmoderniji izraz u umjetnosti. U epitafu BOGČINA, sina STIPKA UGRINOVIĆA, urezanom u stećak u Kotorcu kod Sarajeva, sa savršenom jednostavnošću opisana je zla sudbina mladog pokojnika:

Mlad sa ovog svijeta odoh -
a jedan bijah u majke...

Neizmjerna je tuga utamničenika koji je truhnuo u vlazi i tami blagajske tamnice, podigute ispod zidina dvorske tvrđave humskih knezova, na brdu Humu, ispod koga izvire bujna i modra Buna. U jednom kamenu od miljevine uznik je, možda i samim golim nohtima, uspio da ureže svoj bolni i zatomljeni krik:

A ovo pisa Vrsan Kosarić,
sužanj, koji se ne raduje...

Život je čudo, a smrt je zagonetka o kojoj valja voditi računa kao misteriju što nas neminovno grabi. Zato je motiv smrti, kao neminovnosti, najčešće prisutan u mislima ovjekovječenim u kamenu. Ovozemaljski život je tmača, mrak, apsurd, iz kojeg treba što prije izaći, jer je produkt načela zla. Anonim iz Gorice obilježio je svoj grob, nadajući se nekom novom, svjetlijem žiću:

Odar zapisah ja u tmači
i ostavih mudro
Za novi čas...

Ivan Maršić iz zapadnog Huma, jednostavno i bez ironije, bilježi jednu gorku istinu o ljudskoj sudbini, što ju je na kraju svog života kao najdragocjenije iskustvo stekao, predajući ga u vidu poruke onima što dolaze poslije njega:

Dugo na zemlji živjeh ja -
osamdeset i osam ljeta.
A ništa ne ponesoh!...

Jedan žitelj sa Lašve, iz okolice Travnika, reći će to još tiše i dublje:

A ovdje leži Dragaj
na kraju -
ništ...

Radojica Bilić iz Starog sela kod Jajca nije bez taštine podigao sebi biljeg za svoga života, ali njegovo slovo o smrti nosi u sebi iskrenu bol zbog prolaznosti ovog svijeta, i tugu s kojom valja upoznati i druge. Svojoj rodbini, susjedima, namjericima i putnicima obraća se on, uz pomoć dijaka Veselka Kukulamovića, ovako:

Molju

bratiju
i strine
i neviste,
pristupite
i žalite me...
Jere ćete biti vi
kako jesam ja,
a ja neću biti
kakovi jeste vi!...

Nepoznati patnik iz Goražda na Drini zažalio je za čudima ovog svijeta u kome je čovjek samo privremeno nastanjen, stranac i putnik što je saznao da je samo prošao putevima ispod tajnovitog neba, da bi mogao na kraju tog kratkog i snovitog puta iskreno rezignirati:

Čuždome -
željeti ovoga svijeta...

Daleki i duboki, skoro vanvremenski i vanprostorni uzdah Stipka Radosalića, koji je živio negdje krajem četrnaestog stoljeća u Premilovom polju, dopire iz tame vijekova sve do nas i preko nas, u budućnost iskopanu i za našu neizvjesnost, potresajući sva naša čula i dubeci po svim našim misaonim spekulacijama:

Bože, davno ti sam legao
i vele ti mi je ležati...

Niko nije pošteđen iskušenja i gorčine smrtnog časa, ni ubogi ni uzmožni. Na kamenu kneza TVRDISAVA BRŠNIĆA iz Bujakovine stoji uklesano slovo proste istine i neumitne pravde:

Pošten vitez -
ovdje jadan dojde...

Blaga tuga provijava kroz natpis iz Svitave:

Rodih se
u veliku radost,
a umrijev
u veliku žalost.

Ne samo ironije, nego i pravog crnog humora ima na stećku JURAJA IVANOVIĆA iz srednje Neretve:

A se piše na krstu Jurja:
 Da je znati svakomu čoviku.
 kako stekoh blago
 i š njega -
 pogiboh...

Na stećku RADOSAVA MRKŠIĆA iz Miruša u Travuniji izrečena je jedna oštra misao koju teško može bez svetogrđa podnijeti bilo kakav nadgrobnjak. To je osuda smrti poslana od nekoga u kome je otjelovljena nepravda, od sile koja može biti samo opaki, crni i nemilosrdni Bog, zbog koga mogu biti izrečene ovako sarkastično poentirane riječi:

Stah,
 Boga moleći,
 i zla ne misleći -
 i ubi me grom!...

Ali, smrt dolazi ponekad u pravi čas, kao posljedica i zasluga, kao otkupljenje za nepravedno djelo što ga je neko učinio. Ubistvo ne dolikuje pravednom čovjeku, boriti se smije samo u pravednom ratu, u onome koji se vodi protiv rata, protiv zla. U samoodbrani. DABIŽIV DRAŠKOVIĆ kažnjen je u času u kome je odlučio da sudjeluje u nekom krvoproliću, u kome nije trebalo da se nađe:

Kada htjedoh pobiti -
 tada i umrijuh...

Život je isprepleten sa tisućama zamki i tajni i u njemu nije lahko prosuditi šta je dobro a šta zlo. Odgovornost sudija je zato tim teža i veća. Ako vrhovni sudija može da pogriješi u procjenama grijeha koje čine ljudske duše, zemaljski suci su tim prije i više skloni zabludama u ocjeni težine prijestupa, o zločinu i kazni, te je time i njihova uloga delikatnija. Vlast na zemlji je kratka i privremena i pred velikim sudištem poslije smrti svi ćemo polagati račune. O toj temi, o sudištima i sucima, izrečena je drevna mudrost na kamenoj sudačkoj stolici u Hodovu:

Pogledaj
 ovaj kamen -
 Čiji je bio?
 Čiji li je sade?
 Čiji li neće biti?

Najstarija žarišta lapidarne pismenosti nalazila su se u starom Humu i u središnjoj, banskoj Bosni. Jedan natpis u Humcu na Trebižatu uklesan je u ktitorsku ploču već krajem X ili početkom XI vijeka, a uklesao ga je župan KRSMIR BRETOVIĆ. Nekoliko

natpisa iz okolice Trebinja potječu iz sredine i kraja XII vijeka. S kraja istog vijeka sačuvani su natpisi KULINA BANA, sudije GRADIŠE i kaznaca NESPINE u okolici Visokog i Zenice, u centru ondašnje bosanske države. Kao treći centar pismenosti ove vrste može se označiti okolina Vidoške (današnjeg Stoca), u kojoj je prvi epitaf pronađen tek s početkom trinaestog stoljeća, ali se tu razvijala lapidarna epigrafika tokom čitavog srednjeg vijeka da bi svoju kulminaciju dostigla u XV stoljeću. Najveći broj natpisa u ovom području pronađen je u Boljunima, jugozapadno od Radimlje i Stoca, čija nekropola sa svojih dvadesetak natpisa izbija na prvo mjesto na čitavom bosansko-humskom području. Zanimljive oaze tekstova u kamenu postoje također u okolici Blagaja, središta humske vlastele, gdje je prvi natpis, ktitorski, zabilježen već krajem XII vijeka, zatim u dolini Lašve, kojom je nekada vladao tepčija BATALO, te u bosanskom Podrinju, od Foče do Vlasenice i Srebrenice, glavnog rudarskog centra zemlje. U najnovije vrijeme registriran je veći broj epitafa na području srednjovjekovnih župa Usora i Soli, te u Posavini oko Koraja i Bijeljine, što je još jedan novi dokaz o velikom kulturnom uticaju zračenom iz centra i u najudaljenija područja zemlje, pa i u ona u kojima je prisustvo neprijateljski raspoloženih i agresivnih Ugra bilo vrlo često. Najpoznatiji dijaci i kovači koji su pisali i klesali natpise u kamenu jesu: PRODAN i MIOGOST u središnjoj Bosni, VESELKO KUKULAMOVIĆ i VUKAŠIN u području Lašve i Jajca, BRATJEN u Travuniji, SEMORAD, MIOGOST, GRUBAČ i KRILIĆ u okolici Stoca, NIKOLA DRAGOLJEVIĆ i DRAGOJE dijak u Podrinju, UGARAK u Vrhbosni, i drugi, manje ili više danas poznati.

Postavljanje stećaka nastavljeno je jedno vrijeme i u doba turske okupacije, ali sa raspadom i nestankom Crkve bosanske sve više je išezavao i onaj zanimljiv običaj i kult u sepulkralnoj kulturi Bosne. Izvjesni ikonografski motivi i simboli sa stećaka jedno vrijeme su se zadržali na nadgrobnjacima katolika i pravoslavnih koji su nekada pripadali patarenskoj sljedbi, da ubrzo prepuste mjesto pravovjernim oblicima obilježavanja mrtvih. Snažan uticaj stećkove tradicije naročito dugo se zapažao na muslimanskim nišanima, kako u arhitektonskom oblikovanju tako i u izvjesnim simbolima reljefa, a na nekim su epitafi muslimanskim pokojnicima napisani u potpunoj tradiciji kako u stilu i jeziku tako i u pismu (bosančicom). Takvi spomenici sa starim simbolima mogu se i danas vidjeti na sarajevskim grobljima, kao i u sarajevskoj okolici (Bulozi i drugi). Zato nije nikakav paradoks da se poneki primjerak stećka nađe i danas ne samo u grobljima pravovjernih Hristovih sljedbenika nego i u starim grobištima pristalica Muhammeda, koji je u vrijeme propagande za prelaženje na islam proglašen za onoga što je najavljen u Evandjelju (Indžilu kod muslimana), za patarenskog Paraklita (Utješitelja).

Excerpted from Antologija starih bosanskih tekstova (Sarajevo: Alef, 1997)

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.

